

INDLEDNING

Filosofiens opgave

Denne bog er filosofisk. Det betyder, at den er defineret ved spørgsmålet om, hvad der er således nødvendigt, at det ikke under nogen tænkelige omstændigheder kunne være anderledes. En sådan nødvendighed må være rent begrebslogisk. Den må rent begrebslogisk kunne udtænkes fra det, at spørgsmålet kan stilles. I modsat fald kan den ikke begrundes at være absolut uomgængelig. Der kan ikke være nogen alternativ absolut nødvendighed; for hvor der kan være et alternativ, kan den absolutte nødvendighed ikke være.

Derfor præsenterer bogen ikke blot et synspunkt blandt andre; men den præsenterer det synspunkt, som man bør have som filosof. Det ligger i selve filosofiens natur.

Dette indebærer, at bogen stiller særlige krav til sin læser. Man kan ikke forstå den, hvis man blot læser den ”udefra”. Skal man forstå den, så skal man ”ind” og tænke med. Og komme ind i bogen og tænke med det kan man kun, hvis man indefra stiller sig selv det spørgsmål, som er filosofiens – og som er bogens: Hvad er således nødvendigt, at det ikke kunne være anderledes? Og kun hvis man stiller dette spørgsmål helt

i bund.

Vi lever i et åndeligt klima, hvor en sådan tænken har vanskeligt ved at finde grobund. Hvor den dominerende overbevisning er, at der slet ikke findes nogen absolut nødvendighed, og at det er meningsløst at stræbe efter den. Denne holdning lammer også universiteternes sandhedsbestræbelse. Den er en arv fra Nietzsches misforståelse af, hvad åndelig styrke indebærer. For Nietzsche markerer man sin åndelige styrke ved selv at sætte sin sandhed. Men den, som virkelig har åndelig styrke, nøjes ikke med selv at sætte sin sandhed: hvad der er det absolut nødvendige. Den, der selv sætter sin sandhed, er den, som er åndelig svag, og som ikke evner at leve op til rationalitetens universelle forpligtelse. Den åndeligt stærke forstår sig under rationalitetens universelle forpligtelse. Det er slaphedens udvej at tro sig hævet over denne forpligtelse.

Filosofisk set repræsenterer Nietzsche en vildvej – og nutiden et lavpunkt. Kant repræsenterer derimod den filosofiske bestræbelse i dens dybeste alvor. Over for Kant er det ikke selve bestræbelsen, det er galt med. Det er derimod, hvor han lader bestræbelsen finde sit absolutte fundament. Her er det nødvendigt at gå dybere end Kant. Hvad det vil sige, skal bogen forsøge at udrede.

Det er ikke første gang, at jeg i bogform forsøger at udtrykke mine tanker om filosofiens opgave – og om besvarelsen af denne opgave. Jeg har gjort det før i tre bøger: I *Det Uomgængelige* (fra 1994), *Den Endegyldige Sandhed* (fra 2002) og *Indføring i Filosofien* (fra 2017). De to første udkom på forlaget Rosinante og den tredje på Informations Forlag. I princippet er det den samme holdning, der kommer til udtryk i alle

disse bøger – og også i den foreliggende. Men konkret sker der også en udvikling hen imod større klarhed. For eksempel når jeg går fra at formulere det fundamentale grundlag som ”den indbyrdes afhængighed mellem betydningen af betegnelser og konsistensrelationer mellem påstande” til at formulere det som ”modsigelsesprincippet og dets implicitte betydningsteori”. I princippet er grundlaget det samme, kun formuleringen er ændret.

I denne nye bog gennemfører jeg også den transcendentale deduktion af de fundamentale begrebslogiske betingelser for enhver mulig virkelighedsbeskrivelse på en anderledes måde, end jeg tidligere har gjort. For eksempel kommer deduktionen af tidsbegrebet og af kausalprincippet her før deduktionen af rumbegrebet og de geometriske principper. Dette betyder ikke, at det tidligere var forkert. Det betyder kun, at deduktionen kan opbygges anderledes, end jeg tidligere har gjort. Og når man forstår dette – at begge veje er mulige – så forstår man også bedre, hvad man gør, når man går vejene hver for sig.

Som mine tidligere bøger er også denne skrevet i taknemmelighedsgæld til Georg Henrik von Wright, som gjorde det muligt for mig at få udgivet min første bog.

***

(Bogen er inddelt i kapitler, som markeres med romertal. Disse er igen inddelt i afsnit, som markeres med arabiske tal. Og afsnittene kan være inddelt i sektioner, der markeres med bogstaver. Dette system bruger jeg til henvisninger inden for teksten selv.)

I

Filosofi og rationalitet

1 Den filosofiske undren

Filosofien udspringer af en undren. En undren så dyb og omfattende, som den kan blive. En undren over, at noget i det hele taget findes. Hvorfor er noget overhovedet – og ikke intet? Og når filosofien tænker over dette spørgsmål konfronteres den også med spørgsmålet om, hvad der er således nødvendigt, at det ikke under nogen omstændigheder kunne være anderledes. Er der overhovedet noget, som er således nødvendigt, at det ikke kunne være anderledes?

I sin tænken over, hvad man skal svare, er det som udgangspunkt naturligt at forholde sig til, hvad andre har svaret. Findes der allerede et svar, som man kan og bør tilslutte sig, eller må man selv tænke sig frem til et nyt svar? Holder de begrundelser, som andre har givet for deres svar – holder svarene – eller må man selv tænke sig frem til dybere begrundelser? Som filosoferende tænker må man forholde sig til, hvad man ved om,

hvad andre har tænkt, men man må tænke ud fra sine egne begrundelser – begrundelser, man selv kan og skal stå inde for.

Når man spørger om, hvad der er således nødvendigt, at det ikke kunne være anderledes, spørger man altså i virkeligheden om, hvad der rationelt kan begrundes at være således nødvendigt. Den spørgen, som man som filosof er viklet ind i, er en rationelt forpligtet spørgen. Men hvad vil det sige? Hvad er det at være rationelt forpligtet? Hvad er det at være fornuftig?

Således har tænkere spurgt og diskuteret igennem historien. Således undrer enhver ægte filosof sig.

2 Hvad er det at være rationel?

Som udgangspunkt er det at være rationel at stå for sine overbevisninger med den vægt, som man har begrundelse for. Som rationel sørger man altså for, at man kun har overbevisninger, som man kan begrunde er sande – og så langt, at man kan begrunde, at de er sande.

Men er det overhovedet muligt at opfylde dette krav til rationalitet? I første omgang vil jeg nøjes med at pege på, at vi ikke rationelt kan udelukke, at vi kan opfylde det. For hvis nogen rationelt vil udelukke, at det er muligt at opfylde kravet, så må han dermed selv hævde noget, som han udelukker, at han kan have tilstrækkelig begrundelse for. Og så må han altså modsige sig selv. Så selve muligheden for, at vi kan være rationelle, kan vi altså ikke udelukke. Den står åben.

3 Den filosofiske spørgen og rationalitetens krav

Det samme gælder også på filosofiens særlige område. Vi kan ikke rationelt udelukke, at vi kan besvare det filosofiske spørgsmål om, hvad der er således nødvendigt, at det ikke konsistent kunne være anderledes. For en sådan principiel udelukkelse må modsige sig selv. Den implicerer selv, at noget er således nødvendigt, at det ikke kunne være anderledes – nemlig at vi ikke rationelt kan besvare det filosofiske spørgsmål – samtidig med at den netop selv benægter, at en sådan rationel erkendelse er mulig.

Hermed har vi ikke positivt begrundet, hvad der fundamentalt er således nødvendigt, at det ikke konsistent kunne være anderledes. Vi har kun begrundet, at vi ikke absolut kan udelukke, at noget er således nødvendigt, uden at modsige os selv. Positivt kan vi foreløbig kun sige, at det, som fundamentalt er således nødvendigt, at det ikke konsistent kunne være anderledes, på en eller anden måde må ligge implicit i den argumentation, som vi allerede har fremført. Opgaven er ”blot” at tænke det frem i lyset.

Her er det vigtigt at forstå, at det sagtens kan være, at en person ikke kan tænke sig selv frem til en besvarelse af det filosofiske spørgsmål om, hvad der er således nødvendigt, at det ikke konsistent kunne være anderledes. Og det kan også sagtens være, at du selv er en sådan person. Det, at vi principielt hævder, at det må være muligt at besvare spørgsmålet, implicerer ikke, at vi også må hævde, at vi alle faktisk kan besvare det. Tværtimod skal vi forstå, at vi ikke kan slutte fra det, at vi faktisk ikke selv kan besvare spørgsmålet, til det, at så er der heller ikke andre, som kan besvare det. For denne slutning er

ugyldig. Ens egen utilstrækkelighed behøver ikke at være alles. Rent principielt kan vi ikke udelukke muligheden af, at spørgsmålet kan besvares, og at nogen altså kan besvare det.

4 Den rene fornuft og filosofien

Den argumentation, der hidtil er fremført, gælder for alle væsner, der står under rationalitetens forpligtelse. Den gælder altså for alle personer. Rent rationelt er argumentationen universelt gyldig.

Som følge af filosofiens særlige natur – særlige spørgen – kan en filosofi ikke være gyldig, uden at den er universelt gyldig. Den må være gyldig for enhver mulig person, fordi den gælder som følge af selve karakteren af den filosofiske spørgen. Forskellige personer kan ikke have forskellige gyldige filosofier, fordi det implicit er givet med selve dybden af det filosofiske spørgsmål om, hvad der er således nødvendigt, at det ikke under nogen omstændigheder kunne være anderledes, at der kun kan være én gyldig filosofi. Det filosofiske spørgsmål kan principielt kun have ét gyldigt svar – i og med at sagen drejer sig om, hvad der er således nødvendigt, at det slet ikke er muligt, at det kunne være anderledes.

Det vil sige, at filosofien – som følge af selve karakteren af den filosofiske spørgen – i sidste instans må være en sag for den rene fornuft. Det må være en sag for fornuften, som den er i sig selv og uafhængigt af alt, hvad der kunne være anderledes.

Hvis det filosofiske spørgsmål overhovedet har et svar, så må dette svar ligge implicit i fornuften selv – uafhængigt af alt,

hvad der kunne være anderledes, og som sådan dybest set er tilfældigt. Svaret må ligge implicit i den rene fornuft. Og vi kan ikke konsistent udelukke, at den filosofiske spørgen har et svar.

5 Filosofien og den selvstændige tænken

Enhver person må i princippet have grundlaget for at kunne besvare det filosofiske spørgsmål. Dette er en rent logisk påstand. Men det er ikke logisk givet, at enhver person også faktisk kan udtænke svaret på det filosofiske spørgsmål. Det er ikke engang logisk givet, at nogen person faktisk kan udtænke svaret på det filosofiske spørgsmål, selvom det er logisk givet, at enhver person i princippet allerede må have forudsætningerne for at kunne udtænke svaret. Det er en empirisk kendsgerning, om en konkret person har evne og vilje til at udtænke svaret og udfolde det konkret. Og det er ligeledes en empirisk kendsgerning, om andre personer har evne og vilje til at følge den konkrete udfoldelse af svaret.

At være filosof i egentlig forstand forudsætter, at man tænker selvstændigt. Det forudsætter, at man bruger sit eget hoved til at udtænke svaret på det filosofiske spørgsmål om, hvad der er således nødvendigt, at det ikke under nogen omstændigheder kunne være anderledes. Som filosofisk tænker kan man tænke radikalt selvstændigt: blot ud fra de begrebsmæssige ressourcer, som man selv har som person, og uden viden om, at andre personer overhovedet har tænkt i samme retning. Det er en selvstændighed, som er principielt mulig, men som også er urealistisk. Det realistiske er, at vi tænker selvstændigt i en eller anden form for dialog med andre tænkere, som også tænker

mere eller mindre selvstændigt. Det realistiske er altså, at vi tænker i en tradition, hvor der allerede findes forskellige mere eller mindre eksplicitte – og mere eller mindre velbegrundede – holdninger til, hvorledes det filosofiske spørgsmål skal forstås og besvares.

Filosofisk originalitet indebærer at tænke selvstændigt og nybrydende i forhold til de overleverede traditioner og de omgivende tænkere. Filosofisk originalitet er altså ikke i sig selv ufejlbarlig. Man kan godt være en original filosof og tænke forkert om, hvad der er tilværelsens dybeste grund: det, der ultimativt er således nødvendigt, at det ikke kunne være anderledes. Der kan være filosofiske fejl, som fører til betydelige fremskridt for tanken, når de bliver tænkt igennem, og når man altså forstår, at de ikke holder.

Er man filosofisk original, og tænker man samtidig filosofisk korrekt, så udtænker man det svar på det filosofiske spørgsmål, som enhver person i princippet har grundlag for at kunne udtænke, alene i og med at man som person er rationelt forpligtet og kan stille det filosofiske spørgsmål. Den filosofisk originale og selvstændige tænker, som tænker konsistent, når ikke frem til noget, som helt er hans eget, og som har hans¹ eget personlige stempel. Han når derimod frem til en sandhed, som tilhører – og i princippet er tilgængelig for – enhver person, som har vilje og evne til at udtænke det universelt – og derfor eneste – gyldige svar på det filosofiske spørgsmål.

---

1 Det personlige pronomen skal naturligvis her tænkes kønsneutralt

6 Filosofihistorien

Når vi stiller det filosofiske spørgsmål, så gør vi det på baggrund af en tradition, hvor andre mere eller mindre præcist allerede har forsøgt at stille og besvare det samme spørgsmål. Med vor egen situation som udgangspunkt kan vi gå tilbage i denne tradition og ekspliciterer, hvorledes opfattelsen og besvarelsen af spørgsmålet har ændret sig. Og når vi går således tilbage, så føres vi – med mange mellemregninger – tilbage til de gamle grækere. Til førsokratikerne, Platon og Aristoteles. Deres tankeverden udgør det historiske udgangspunkt for den filosofihistoriske tradition, som fører frem til den tankeverden, hvori vi selv stiller det filosofiske spørgsmål.

Den historiske tradition, som vi således kan afdække, er ikke en del af filosofien som sådan. Men den er central for vor forståelse af vort eget udgangspunkt for at kunne stille og besvare det filosofiske spørgsmål: at vi ikke kun har de principielle forudsætninger for at kunne stille og besvare spørgsmålet, men at vi faktisk søger at realisere disse forudsætninger inden for en konkret historisk tradition. På skuldrene af særlige tænkere. Vor filosofihistoriske tradition er central for forståelsen af, hvorledes vi – netop vi – er kommet frem til at kunne tænke principielt om det, som er således nødvendigt, at det ikke under nogen omstændigheder kunne være anderledes.

Filosofihistorien er historien om, hvorledes vore forgængere har forsøgt at besvare det filosofiske spørgsmål om, hvad der er absolut nødvendigt. Det er historien om, hvilke teorier de har fremsat i forsøget på at besvare dette spørgsmål – og om argumenterne for og imod disse teorier. Når vi lærer om de således overleverede teorier og argumenter, så får vi en basis, hvorfra

vi selv kan tænke vort eget selvstændige svar på det filosofiske spørgsmål igennem. Og i den proces lærer vi også af forkerte filosofiske teorier: Når vi forstår argumenterne for, hvorfor de er forkerte, så står vi med en lærdom, som bringer os nærmere til at kunne forstå, hvad der må være den gyldige position.

Filosofihistorien er dog primært historie og ikke filosofi. Filosofien – den filosofiske sandhed – må som sådan være uafhængig af historien. Det må den, fordi den ifølge sin definition angår det, som er således nødvendigt, at det ikke kunne være anderledes. Det ligger i sagens natur, at den gyldige filosofi må være sand til alle tider – fra evighed og til evighed. Det gælder rent begrebslogisk. Er vor filosofi ikke eviggyldig, så er den ikke gyldig.

7 Den dominerende filosofiske position i nutiden

Således burde vi opfatte filosofien: som bestræbelsen på at afdække sandheden om, hvad der under ingen mulige omstændigheder kunne være anderledes, og hvad der altså er absolut gyldigt for enhver mulig verden. Men det kræver alvor i tænkningen; og den alvor fornægter den dominerende strømning i det, som i vor tid går under navnet 'filosofisk tænkning'.

Denne tænkning karakteriseres ved relativisme og historicisme. Det vil sige, at den grundlæggende relativiserer vor tænkning i forhold til et særligt perspektiv – og dette særlige perspektiv kan så være vor historiske position. Således lukker historicismen vor tænkning inde i en absolut afhængighed af historien – og dermed af tid og sted. Men dette er en provinsialisering af filosofien. Det ligger derimod i selve den filosofiske

bestræbelse, at den bør spørge sig ud over enhver provinsialisering – enhver relativisme – i og med at den bør spørge om selve tænkningens begrebslogiske betingelser: det, som er nødvendig betingelse for, at tænkning overhovedet er logisk mulig.

Heidegger står som en væsentlig inspirationskilde for den moderne historisering af filosofien, som kendetegner post-modernismen. Heidegger mener, at vi har ”glemt” den åbenhed for væren, som kendetegner førsokratikerne, og som han nu selv vil føre os tilbage (eller frem) til. Vi glemte det, da vi fulgte Platon i bestræbelsen på at finde det absolutte. Men i den forståelse af tænkningens historie har Heidegger ”glemt” noget endnu dybere. Han har glemt selve den radikale filosofiske spørgen, som ikke stiller sig tilfreds, uden at den står med erkendelsen af det, som under ingen omstændigheder kunne være anderledes. Hermed lukker Heidegger af for en spørgen, som logisk hører os til som rationelt forpligtede væsner; så hvis vi følger Heidegger, så svigter vi os selv som rationelle væsner. Dermed er også sagt, at den dominerende strømning i den moderne filosofien svigter os selv som rationelle væsner.

Universiteterne har et særligt ansvar for dette svigt. Officielt er deres opgave at stå for samfundets ypperste tænkning over verden og vor situation i verden. Når disse universiteter i stedet reelt har stået for en holdning, som benægter selve den alvorlige filosofiens mulighed, og som ikke evner at tænke sin egen selvmodsigelse igennem, så er ikke kun universiteterne på afveje, så er hele den samfundsmæssige kultur, som de repræsenterer, på afveje.

Spørgsmålet er så, hvad det på længere sigt betyder for den kultur, som således er på afveje. Når vi mangler den rette forstå-

else af vor situation som rationelt forpligtede personer, kan vi så reagere rationelt på de udfordringer, som vi – individuelt og samfundsmæssigt – står overfor?

8 Opgaven

Hvis vi skal undgå at leve i en falsk og uigennemtænkt opfattelse af vor situation i verden, så skal vi hver især personligt forsøge at tænke det filosofiske spørgsmål om, hvad der er således nødvendigt, at det er umuligt, at det under nogen omstændigheder kunne være anderledes, igennem. Først når vi forstår denne nødvendighed, kan vi forstå, hvad der må være de nødvendige træk ved vor situation som personer, der er i stand til selvrefleksion.

Men før jeg går til mit eget universelt forpligtende forsøg på at besvare det filosofiske spørgsmål, vil jeg forholde mig til nogle idéhistoriske erfaringer, som hver på deres måde og sammen kan åbne vejen for det svar, som vi søger.

Til at begynde med – i kapitel II – ser jeg nærmere på Kants reaktion på Humes analyse af kausalforholdet. Hume tager nødvendigheden ud af dette forhold, og Kant forsøger at genetablere den. Men lykkes det for Kant, eller må man gå dybere?

Dernæst – i kapitel III – ser jeg nærmere på betydningen af udviklingen inden for den moderne fysik. I begyndelsen af 1900-tallet skete der et afgørende brud med Newtons klassiske fysik. På den ene side udviklede Einstein den specielle og den generelle relativitetsteori. Og på den anden side udviklede en

række fysikere – med Niels Bohr som en central figur – kvantemekanikken. Hvad betyder denne udvikling egentlig for vor forståelse af, hvorledes den verden, hvori vi lever, dybest set må være? Og kan det lære os noget om, hvorledes det filosofiske spørgsmål må besvares?

I første omgang lærer udviklingen i fysikken os, at Newtons klassiske mekanik har en særstilling som et system af grundbegreber for virkelighedsbeskrivelse. Og på den baggrund er det værd at løfte blikket og se, at vi i vor virkelighedsbeskrivelse faktisk også opererer med andre veldefinerede systemer af begreber, som kan ses i isolation fra helheden. Det gælder specielt for logikken, aritmetikken og geometrien. Det går jeg kort ind på i kapitel IV, før jeg i kapitel V vender tilbage til den egentlige filosofiske opgave.

II

Kant og Hume om kausalitet

1 Kant som filosofisk forbillede

Hvis der er en filosof, som forsøger at tænke den filosofiske opgave lige så radikalt, som jeg gør, så er det Kant. Og skal man tænke sig ind i, hvad filosofi bør være, så får man et godt udgangspunkt, hvis man forsøger at tænke sig ind i hans tankeverden. Men Kant stod også på skuldrene af en tradition, og han gennemtænkte selvstændigt den filosofiske opgave ud fra, hvad han kunne lære af, hvad andre havde tænkt før ham.

Specielt blev Kant – med sine egne ord – vækket af sin ”dogmatiske slummer”, da han blev konfronteret med Humes analyse af kausalforholdet. Og hvad der kunne vække Kant til filosofisk eftertanke, må også kunne inspirere os. Så det er fornuftigt at begynde med at se nærmere på Humes analyse af kausalforholdet. Så kan vi derefter tilsvarende gå ind på, hvorledes Kant forsøger at løse det problem, som Hume har blotlagt. Og efterfølgende er det så op til os selv at afgøre, om

vi skal tilslutte os Kant, eller om vi skal være åbne for at gå en anden vej.

2 Humes analyse af kausalforholdet

Skal vi forstå Humes analyse af kausalforholdet, så er det naturligt at begynde med hans eget kendte billard-eksempel. Vi forestiller os et almindeligt billardbord, hvorpå der ligger to billardkugler, en rød og en hvid. Når vi støder til den røde kugle, så den triller og rammer den hvide, så sker der det, at den hvide også begynder at trille. Normalt siger vi, at det, at den røde kugle støder ind i den hvide, er årsag til, at denne begynder at trille. Ligesom vi siger, at det, at den hvide kugle begynder at trille, er virkning af, at den bliver ramt af den røde. Kausalforholdet er således et forhold mellem en konkret årsag og en konkret virkning.

På den baggrund påpeger Hume så, at der ikke er nogen logisk nødvendig sammenhæng mellem den konkrete årsag og den konkrete virkning. At der altså ikke er nogen nødvendig sammenhæng mellem det, at den røde kugle støder ind i den hvide, og det, at den hvide begynder at trille. Vi kan sagtens tænke os, at den røde kugle støder ind i den hvide, uden at denne begynder at trille. (Den kunne for eksempel være limet fast til underlaget). Men det, at dette kan tænkes – og at det altså er muligt – er ensbetydende med, at det konkrete kausalforhold ikke er logisk nødvendigt: at der ikke er nogen logisk nødvendig sammenhæng mellem den konkrete årsag og den konkrete virkning.

Hume blev imidlertid ikke stående ved det konkrete

eksempel. Det fungerede kun som illustration af hans almene konklusion. Han slutter helt generelt, at det gælder for ethvert muligt kausalforhold, at der ikke er nogen logisk nødvendig forbindelse mellem selve årsagen og virkningen. Den konkrete årsag kan altid tænkes at være mulig uden den konkrete virkning – og omvendt. Så det gælder altså for ethvert specifikt kausalforhold, at det ikke er logisk nødvendigt.

Men hvad beror kausalforholdet så på? Hume holder fast i, at det ikke beror på noget i den objektive virkelighed, og at det heller ikke beror på nødvendige fornuftsprincipper. Ifølge ham beror det i sidste instans på vanen. For Hume er vor forventning om, at den hvide billardkugle vil begynde at trille, når den rammes af den røde, blot et udtryk for vanens magt. Vi har fra tidligere vænnet os til, at det forløb finder sted. Men for Hume er der altså blot tale om en psykologisk tilvænning, og ikke om nogen objektiv nødvendighed.

3 Kants reaktion

Denne opfattelse rystede som sagt Kant. Hvis man tog den alvorligt, betød den, at verden som en objektivt eksisterende realitet faldt fra hinanden. Og det indebar specielt, at Newtons fysik måtte hvile på uholdbare forudsætninger. Hvis Hume havde ret, så var den bygget på sand.

Men én ting er, at Kant mener, at Humes standpunkt er uholdbart. En anden ting er, om Kant kan bevise dette. Hume var af den opfattelse, at et sådant bevis er umuligt, men for Kant ser situationen helt anderledes ud. For ham er Humes position på tværs af al fornuft, så der må simpelthen være en

vej ud, som Hume har overset.

Hvad mener Kant så, at Hume har overset? Helt fundamentalt peger Kant på, at Hume overser betydningen af, at vi kan skelne mellem objektive og subjektive tidsfølger.² En subjektiv tidsfølge finder sted, når vi lader blikket glide hen over et hus: fra tag til fundament. Først ser vi taget, og så ser vi fundamentet. Men vi kunne lige så godt have ladet blikket glide den modsatte vej: fra fundament til tag. Rækkefølgen er subjektivt bestemt. Synsindtrykkenes orden følger af den måde, hvorpå vi styrer vort blik; den er ikke udtryk for, at noget sker med huset.

En objektiv tidsfølge finder derimod – ifølge Kant – sted, når vi ser et skib sejle ned ad en flod. Først ser vi skibet i én position, og dernæst ser vi det i en anden position. Men her afhænger synsindtrykkenes orden ikke kun af, hvorledes vi styrer vort blik. Vi kan ikke blot lade blikket glide den modsatte vej og få den modsatte orden. For skibet er sejlet fra den ene position til den anden. Tidsfølgen mellem skibet i den første position og skibet i den anden position er objektiv. Den er udtryk for, at der er sket noget med skibet.

Denne forskel mellem objektive og subjektive tidsfølger havde Hume ikke med i sin analyse af kausalforholdet. Men den er af helt afgørende betydning for Kants analyse af dette forhold. For Kant går ud fra, at når vi kan skelne mellem objektive og subjektive tidsfølger, så kan vi også slutte, at i de objektive tidsfølger er der tale om, at den anden tilstand følger af den første i overensstemmelse med en regel, mens der ikke findes nogen tilsvarende regel, når der blot er tale om en subjektiv tidsfølge. Og det, at de objektive tidsfølger må være underlagt

---

2 Jævnfør *Kritik der reinen Vernunft*, Erfaringens anden analogi.

en regel, er blot et andet udtryk for, at de må være underlagt kausalloven: loven om forbindelsen mellem årsag og virkning.

Men her skal vi forstå begrebet om kausalloven på en måde, som Hume ikke havde blik for. På baggrund af Kants analyse kan vi præcisere, at det, som Hume korrekt viser, er, at der ikke er nogen logisk nødvendig sammenhæng mellem en konkret årsag og en konkret virkning; men at Hume går for vidt, når han derudfra slutter, at der slet ikke er nogen nødvendig sammenhæng mellem årsag og virkning. Hvad kausalloven siger, er, at det er nødvendigt, at en forandring – en objektiv tidsfølge – må have en eller anden årsag. Selve kausalloven siger ikke, at forandringen må have den bestemte årsag, som den faktisk har. Hvilken konkret årsag en konkret forandring faktisk har, må være et empirisk spørgsmål. Men at den har en årsag, er en nødvendig betingelse for, at vi overhovedet kan tale om en objektiv tidsfølge, og derfor om en forandring.

4 Kants dybere begrundelse for kausalprincippets nødvendighed

Kant har foreløbig begrundet, at det, at vi kan skelne mellem objektive og subjektive tidsfølger, indebærer, at vi har brug for kausalprincippet. Men dermed står Kant filosofisk set over for et nyt problem: Hvorfor er det overhovedet nødvendigt, at vi må kunne skelne mellem objektive og subjektive tidsfølger?

Dette spørgsmål besvarer Kant på sin egen særlige måde. For ham er selvbevidsthedens mulighed det fundamentale omdrejningspunkt. Det er det, som vi fundamentalt ikke kan benægte. For vi kan slet ikke benægte noget, med mindre vi er

bevidste om, at vi benægter det, og altså har selvbevidsthed.

I Kants begrebsramme er alt, hvad der med nødvendighed må gælde for enhver mulig verden, ensbetydende med, hvad der med nødvendighed må gælde for vor opfattelse af verden: som betingelse for, at vi overhovedet kan have bevidsthed om os selv som erkendende væsner i verden.

I første omgang sætter Kant rum og tid som anskuelsesformer: det er de former, hvorunder fænomenerne i verden fremtræder for os. Og i næste omgang argumenterer Kant så for, at vi ikke kan have selvbevidsthed – bevidsthed om os selv som anskuende væsner – uden at vi har viden om objekter, som er varige, og som altså eksisterer uafhængigt af vor umiddelbare opfattelse af dem. Og det er så herfra, at Kant kan give sin egentlige begrundelse for, at det er nødvendigt, at vi kan skelne mellem objektive og subjektive tidsfølger. Således har Kant forsøgt at godtgøre, at kausalprincippet må være nødvendig betingelse for selvbevidsthedens mulighed.

5 Problemer for Kants løsning

Hermed har jeg kort skitseret, hvorledes Kant begrunder kausalprincippets nødvendighed – og altså hvorledes han begrunder sit svar til Hume. Men det er et svar, som også indeholder sine egne dybe problemer.

Helt fundamentalt så er Kants begrundelse for kausalprincippets nødvendighed lagt ind i en begrebsramme, hvor der skelnes mellem objekter, som de er i sig selv, og objekter, som de fremtræder for os – i vor bevidsthed. Og Kants argumenta-

tion for kausalprincippet's nødvendighed gælder kun for objekter, som vi opfatter dem: De objekter, som vi perciperer under anskuelsesformerne 'rum' og 'tid', og som vi erkender under den rene forstands kategorier og grundsætninger, derunder kausalprincippet. Om objekterne, som de er i sig selv, kan vi ikke vide noget mere bestemt, end at de må være der som en yderste garanti for, at verden er objektiv.

Men i eftertankens lys er det en utilfredsstillende position. Det er en position, hvor tanken ikke kan slå sig til ro, fordi den står med nogle spørgsmål, som ikke kan besvares inden for den forudsatte begrebsramme. Hvad er forholdet mellem objekter, som de er i sig selv, og objekter, som vi opfatter dem? Det kan ikke være et kausalforhold, for et sådant gælder – ifølge Kant selv – kun imellem objekter, som vi opfatter dem. Men så bliver det mystisk, hvad forholdet i grunden kan være. Begrebet om objekter, som de er i sig selv – uafhængigt af betingelserne for, at vi kan opfatte dem – er således svært at give en forståelig plads i Kants system. Men samtidig er det nødvendigt, hvis Kant ikke skal ende i en form for solipsisme.

6 Det dybere svar på Humes problem

I første omgang skal vi forstå, hvad der er den egentlige grund til, at Kant vikler sig ind i problemet om forholdet mellem objekter, som de er i sig selv, og som de er for os. Den basale grund er, at han fundamentalt tager udgangspunkt i selvbevidsthedens mulighed, og at han derfor begrundet de nødvendige træk ved objekterne i verden som nødvendig betingelse for, at vi kan have selvbevidst erkendelse af objekterne i

verden. Men hvis Kants udgangspunkt fører til en uholdbar skelnen mellem objekter, som de er i sig selv, og som de er for os, hvilket andet – og dybere – udgangspunkt skal vi så i stedet bygge på? Findes der overhovedet et sådant andet og dybere udgangspunkt?

For at kunne besvare dette spørgsmål må vi se nærmere på det begrebsmæssige grundlag, som formuleringen af kausalprincippet forudsætter. Er der i dette grundlag noget, som både Hume og Kant (og den efterfølgende tradition) har overset, og som samtidig har en begrebslogisk styrke, så det kan bære en begrundelse af kausalprincippet?

Da kausalprincippet primært forudsætter begreberne 'tid' og 'forandring', så kræver dette spørgsmål, at vi ser nærmere på disse begreber. Helt fundamentalt er begrebet 'tid' knyttet sammen med muligheden for forandring. At et empirisk objekt er i tid, er ensbetydende med, at det kan forandres; og dette er igen ensbetydende med, at det kan eksistere i forskellige tidsmæssigt forbundne tilstande, hvori det tilkommer uforenelige prædikater. Således betyder det, at et empirisk objekt faktisk forandres, altså at det til et tidspunkt tilkommer et prædikat, og at det til et andet – og senere – tidspunkt tilkommer et dermed uforeneligt prædikat. Dette er en helt fundamental og elementær definition af sammenhængen mellem begreberne 'tid' og 'forandring'.

Tager vi denne definition alvorligt, så må vi rent logisk slutte, at påstande om, hvorledes et empirisk objekt er til forskellige tidspunkter, må være logisk uafhængige af hinanden. Vi kan ikke rent logisk slutte fra en påstand om, hvorledes et objekt er til et tidspunkt, til en påstand om, hvorledes

det samme objekt er til et andet tidspunkt, fordi det er logisk muligt, at et objekt kan tilkomme uforenelige prædikater til de to tidspunkter.

Hvis denne konklusion er rigtig, så er spørgsmålet, hvorledes det overhovedet er logisk muligt, at påstande kan være om det samme objekt til forskellige tidspunkter. For Kant er svaret, at det kan de, fordi en mulig selvbevidsthed må opfatte uafhængigt eksisterende objekter som varige for overhovedet at kunne komme til sig selv. Dette svar er imidlertid uholdbart. Ikke kun fordi det, som allerede påvist, fører til Kants problemer; men primært fordi personer – mulige selvbevidstheder – selv må være objekter i tid, og altså selv må være underlagt det problem, at påstande om, hvorledes empiriske objekter er til forskellige tidspunkter, må være logisk uafhængige af hinanden. Hvis det er et åbent spørgsmål, hvorledes empiriske påstande overhovedet kan være om det samme objekt til forskellige tidspunkter, så er det i lige så høj grad et åbent spørgsmål, hvorledes empiriske påstande overhovedet kan være om den samme person til forskellige tidspunkter.

Men hvis vi ikke kan løse gåden om, hvorledes påstande om, hvorledes et empirisk objekt er til forskellige tidspunkter, overhovedet kan være om det samme objekt, på Kants måde, hvorledes kan vi så løse det? Rent begrebslogisk er der kun én mulighed. Det er, at påstande om, hvorledes et empirisk objekt er til forskellige tidspunkter, må stå i en eller anden form for ikke-logisk implikationsforhold indbyrdes. Og hvad vil dette så nærmere sige? Ja, det vil sige, at de må stå i en særlig form for implikationsforhold, som afhænger af de empiriske omstændigheder, hvorunder objektet er, og hvorunder det er stabilt eller forandres. Der må være en indbyrdes afhængighed mellem

objektets omstændigheder og dets forandring eller stabilitet.

Dette er kausalprincippet; og det er på denne måde, at det må begrundes: som en nødvendig betingelse for, at det overhovedet er begrebslogisk muligt, at påstande om, hvorledes et empirisk objekt er til forskellige tidspunkter, kan være om det samme objekt.

7 Den fundamentale begrebsramme

Men én ting er, at kausalprincippet kan begrundes som nødvendig betingelse for, at empiriske påstande kan være om det samme objekt til forskellige tidspunkter. En anden ting er, om disse begrebsammenhænge overhovedet hører hjemme blandt betingelserne for enhver mulig virkelighedsbeskrivelse, eller om de blot hører hjemme i beskrivelsen af vor særlige – provinsielle – verden.

Ganske som Kant satte sit svar til Hume ind i en begrebsramme, der var bygget op på et dybere grundlag, nemlig på basis af den transcendentale deduktion af betingelserne for selvbevidsthedens mulighed, så skal vi også finde en sådan dybere begrebsramme, hvori vort alternativ til Kants deduktion af kausalprincippet kan bygges ind. Men hvorpå skal den begrebsramme, som vi søger, bygge, når den ikke – som Kants – skal bygge på selvbevidsthedens mulighed?

Der ligger implicit et svar på dette spørgsmål i vor særlige deduktion af kausalprincippet. Vi deducerer, at påstande om, hvorledes et empirisk objekt er til forskellige tidspunkter, må stå i en form for ikke-logisk implikationsforhold indbyrdes.

Det er dette ikke-logiske implikationsforhold, som finder sit udtryk i kausalprincippet. Men dermed har vi også en indikation af, hvad der fundamentalt må sætte den begrebsramme, hvori kausalprincippet skal indpasses. For når vi karakteriserer kausalprincippet ved, at det indebærer en form for ikke-logisk implikationsforhold, så forudsætter vi begrebet om et logisk implikationsforhold. Hvad et logisk implikationsforhold er, og hvad det indebærer, må sætte den begrebslogiske ramme for karakteristikken af kausalprincippet. Dette peger ud over den snævre diskussion af kausalprincippet. Det peger frem imod den fundamentale besvarelse af det filosofiske spørgsmål om, hvad der er således nødvendigt, at det ikke under nogen mulige omstændigheder kunne være anderledes. Og dette spørgsmål vender jeg tilbage til i kapitel V.

Inden da vil jeg imidlertid forsøge at sætte diskussionen af kausalprincippet ind i en anden historisk sammenhæng. For Kant hang det at redde kausalprincippet fra Humes kritik sammen med at redde Newtons klassiske fysik. Så hvis vi fortsætter med at tænke ud fra Kants forbillede, så ligger der her en opfordring til at tænke over, hvorledes Newtons fysik – den fysik, som Kant troede var uomgængelig – ser ud på basis af den senere udvikling inden for fysikken.

